2 મૂળભૂત ખ્યાલો અને સંકલ્પનાઓ (Fundamental Concepts and Terminologies)

- પ્રસ્તાવના
- 2.1 કિંમત અને મૂલ્ય
  - 2.1.1 ઉપયોગિતા-મૂલ્ય
  - 2.1.2 વિનિમય-મૂલ્ય
  - 2.1.3 ઉપયોગિતા-મૂલ્ય અને વિનિમય-મૂલ્ય વચ્ચેનો સંબંધ
- 2.2 વસ્તુઓ અને સેવાઓ
- 2.3 વસ્તુઓના પ્રકારો
  - 2.3.1 ભૌતિક અને અભૌતિક વસ્તુઓ
  - 2.3.2 સર્વસુલભ વસ્તુઓ અને આર્થિક વસ્તુઓ
  - 2.3.3 ટકાઉ વસ્તુઓ અને નાશવંત વસ્તુઓ
  - 2.3.4 ખાનગી વસ્તુઓ અને જાહેર વસ્તુઓ
  - 2.3.5 વપરાશી વસ્તુઓ અને ઉત્પાદક વસ્તુઓ
- 2.4 સંપત્તિ અને કલ્યાણ
- 2.5 સંપત્તિનો અર્થ અને લક્ષણો
  - 2.5.1 તે ઉપયોગિતાનો ગુણ ધરાવે છે
  - 2.5.2 તેની અછત હોવી જોઈએ
  - 2.5.3 ભૌતિક કે બાહ્યરૂપ ધરાવે છે
  - 2.5.4 વિનિમયપાત્ર હોવી જોઈએ
  - 2.5.5 ટકાઉપણાનો ગુણ
- 2.6 સંપત્તિના પ્રકારો
  - 2.6.1 વ્યક્તિગત સંપત્તિ અને સામાજિક સંપત્તિ
  - 2.6.2 રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિ
- 2.7 કલ્યાણ
  - 2.7.1 સંપત્તિ અને કલ્યાણનો સંબંધ
- 2.8 ઉત્પાદનનાં સાધનો
  - 2.8.1 ભૂમિ (જમીન)
  - 2.8.2 શ્રમ
  - 2.8.3 મૂડી
  - 2.8.4 નિયોજક
- 2.9 વ્યાપારચક્ર
  - 2.9.1 આકસ્મિક આર્થિક પરિવર્તનો
  - 2.9.2 મોસમી આર્થિક પરિવર્તનો
  - 2.9.3 દીર્ઘકાલિન આર્થિક પરિવર્તનો
  - 2.9.4 ચક્રવત આર્થિક પરિવર્તનો
- 2.10 વ્યાપારચક્રની વ્યાખ્યા
- 2.11 વ્યાપારચક્રના તબક્કાઓ
  - 2.11.1 તેજી
  - 2.11.2 ઓટ
  - 2.11.3 મંદી
  - 2.11.4 સુધારણા

પ્રસ્તાવના (Introduction)

માનવીના આર્થિક વર્તનનો અભ્યાસ અર્થશાસ્ત્રમાં થાય છે. અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસની શરૂઆતમાં કેટલાક પાયાના ખ્યાલો અને તેનો વિસ્તૃત અર્થ સમજી લેવો જરૂરી છે, કારણ કે આ ખ્યાલો વારંવાર ઉપયોગમાં આવે છે. શરૂઆતના તબક્કે જ આ શબ્દો, અર્થો અને મૂળભૂત ખ્યાલોની સ્પષ્ટ સમજણ મેળવી લેવાથી અર્થશાસ્ત્રનો હવે પછીનો અભ્યાસ સરળ અને સમજણપૂર્વકનો બનશે.

આપણે આ પ્રકરણમાં (1) વસ્તુઓ, સેવાઓ અને સાધનો (2) કિંમત અને મૂલ્યનો અર્થ તથા તફાવત (3) સંપત્તિ અને કલ્યાણ (4) વ્યાપારચક્ર વિશે પ્રાથમિક સમજણ મેળવીશું.

2.1 કિંમત અને મૂલ્ય (Price and Value)

રોજિંદા જીવન-વ્યવહારોમાં આપણે 'કિંમત' અને 'મૂલ્ય'ને લગભગ સમાનાર્થી શબ્દ તરીકે વાપરીએ છીએ. 'આ વસ્તુ મૂલ્યવાન છે.', 'આ વસ્તુ કીમતી છે.', 'આનું મૂલ્ય ખૂબ છે.', 'આની કિંમત વધારે છે.' વગેરે વાક્યોમાં કિંમત અને મૂલ્યને લગભગ સમાનાર્થી શબ્દ બનાવી દેવાયા છે. પણ અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં તેને જુદા અર્થમાં સમજવા જરૂરી છે.

મૂલ્ય : કિંમત અને મૂલ્યનો જુદો સ્પષ્ટ અર્થ સમજવા માટે પહેલા મૂલ્યનો અર્થ સમજવો જરૂરી છે. વ્યવહારમાં મૂલ્યને પણ બે રીતે જોવાય છે : (1) ઉપયોગિતા-મૂલ્ય (2) વિનિમય-મૂલ્ય.

2.1.1 ઉપયોગિતા-મૂલ્ય : વસ્તુ માનવજીવન માટે કેટલી ઉપયોગી છે તે તેનું ઉપયોગિતા-મૂલ્ય દર્શાવે છે. દા.ત., ખોરાક, પાણી, સૂર્યપ્રકાશ, હવા ખૂબ ઉપયોગિતા-મૂલ્ય ધરાવે છે.

2.1.2 વિનિમય-મૂલ્ય : વસ્તુ કે સેવા આપીને તેના બદલામાં અન્ય વસ્તુ કે સેવા લેવાની થાય ત્યારે એક વસ્તુના બદલામાં અન્ય વસ્તુના કેટલા એકમ મળે છે તે જે-તે વસ્તુનું વિનિમય-મૂલ્ય દર્શાવે છે. દા.ત., ઘઉંના બદલામાં કેટલા પ્રમાણમાં ચોખા મળશે તે ઘઉંનું વિનિમય-મૂલ્ય દર્શાવે છે.

2.1.3 ઉપયોગિતા-મૂલ્ય અને વિનિમય-મૂલ્ય વચ્ચેનો સંબંધ : વસ્તુનું ઉપયોગિતા-મૂલ્ય હોય તો તેનું વિનિમય-મૂલ્ય હશે તેમ કહી શકાય નહિ, પણ જેનું વિનિમય-મૂલ્ય છે તે વસ્તુનું ઉપયોગિતા-મૂલ્ય ચોક્કસ છે. ઉપયોગિતા-મૂલ્ય ખૂબ ઊંચું હોય તેવી વસ્તુનો પુરવઠો અમાપ હોય, તેના પર કોઈ વ્યક્તિ કે પેઢીનો કાબૂ થઈ શકતો ન હોય તો આવી વસ્તુનું વિનિમય-મૂલ્ય ખૂબ નીચું રહે છે. દા.ત., સૂર્યપ્રકાશ, હવા, પાણી વગેરે. જ્યારે જે વસ્તુની અછત હોય, પુરવઠા પર એકાદ કે થોડા લોકોનો કાબૂ હોય તે વસ્તુનું ઉપયોગિતા-મૂલ્ય ઓછું હોય, છતાં તેનું વિનિમય-મૂલ્ય ઊંચું હોય છે. દા.ત., સોનું, ચાંદી, હીરા, માણેક. આ વસ્તુઓની અછત હોવાના કારણે તેમનું વિનિમય-મૂલ્ય ઊંચું છે. એક વાત યાદ રાખવી ઘટે કે એક સમયે અને સ્થળે જેનું વિનિમય-મૂલ્ય નીચું હોય તેનું ભિન્ન સ્થળે તથા સમયે વિનિમય-મૂલ્ય ઊંચું હોઈ શકે છે. દા.ત., પાણીનું વિનિમય-મૂલ્ય શૂન્ય જેવું હતું પણ હવે ચોખ્ખા પાણીની અછત વધવાથી તેનું વિનિમય-મૂલ્ય વધ્યું છે.

ઉપયોગિતા-મૂલ્ય અને વિનિમય-મૂલ્યના આ અર્થભેદને સમજ્યા પછી ખાસ યાદ રાખવાનું કે અર્થશાસ્ત્રના જ્યાં જ્યાં મૂલ્ય શબ્દ વપરાય તો તે વિનિમય-મૂલ્યના સંદર્ભમાં જ વપરાયો છે તેમ માનવું, એટલે અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં મૂલ્ય શબ્દનો અર્થ છે ‘એક વસ્તુના બદલામાં અન્ય વસ્તુના કેટલા એકમ મળશે તે પ્રમાણ જે-તે વસ્તુનું મૂલ્ય દર્શાવે છે’ અને વસ્તુના બદલામાં નાણાંના એકમ ચૂકવવાના હોય ત્યારે વસ્તુના બદલામાં ચૂકવાતા નાણાકીય એકમ તે વસ્તુની કિંમત દર્શાવે છે.

આમ, મૂલ્ય એટલે વસ્તુ કે સેવાનું અન્ય વસ્તુના પ્રમાણમાં વિનિમય-મૂલ્ય.

કિંમત એટલે વસ્તુ કે સેવાના બદલામાં ચૂકવાતા નાણાકીય એકમનું પ્રમાણ.

2.2 વસ્તુઓ અને સેવાઓ (Goods and Services)

વસ્તુઓ : માણસ પોતાની વિવિધ જરૂરિયાતો વિવિધ રીતે સંતોષવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જે ભૌતિક બાબતો દ્વારા જરૂરિયાત સંતોષાય છે તે વસ્તુઓ છે.

સેવાઓ : અભૌતિક બાબતો તે સેવાઓ છે. જેમકે ભૂખ સંતોષવા માટે ખોરાક એ વસ્તુ છે. જિજ્ઞાશા સંતોષવા માટે શિક્ષણ એ સેવા છે.

વ્યક્તિની જરૂરિયાતો ભૌતિક અને શારીરિક હોય છે તથા ઘણી અભૌતિક અને માનસિક હોય છે. આ જરૂરિયાતોનો સંતોષ પણ ભૌતિક અને શારીરિક રીતે હોય છે તથા અભૌતિક અને માનસિક રીતે હોય છે. ખાવું-પીવું-મુસાફરી કરવી, રમવું આ ભૌતિક શારીરિક જરૂરિયાતો છે જેને સંતોષનારી બાબતો પણ ભૌતિક એટલે માપી શકાય તેવી હોય છે, જે વસ્તુઓ છે અને માનસિક જરૂરિયાતો સંતોષનારી બાબતો સેવાઓ છે.

2.3 વસ્તુઓના પ્રકારો (Types of Goods)

જરૂરિયાત સંતોષનારી ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓનું વર્ગીકરણ નીચે મુજબ છે :

2.3.1 ભૌતિક અને અભૌતિક વસ્તુઓ : ભૌતિકતાના આધાર પર વસ્તુઓ બે પ્રકારની છે : (1) ભૌતિક વસ્તુઓ (2) અભૌતિક વસ્તુઓ કે જેને આપણે સેવા તરીકે ઓળખીએ છીએ. દડો, બૅટ, પ્રાઇમસ, ટી.વી. ફ્રિજ, મોબાઇલ આ માપી શકાય, જોઈ શકાય તેવી ભૌતિક વસ્તુઓ છે; જ્યારે સંગીત, શિક્ષણ, દાક્તરી-સલાહ વગેરે અભૌતિક વસ્તુઓ કે સેવાઓ છે.

2.3.2 સર્વસુલભ વસ્તુઓ અને આર્થિક વસ્તુઓ : જે વસ્તુ કે સેવાના પુરવઠા પર કોઈનો અંકુશ ન હોય અને જે વસ્તુ કે સેવા સૌને જ્યારે જેટલા પ્રમાણમાં જોઈએ ત્યારે પ્રાપ્ત હોય તેવી વસ્તુઓ સર્વસુલભ વસ્તુઓ છે. દા.ત., હવા, સૂર્યપ્રકાશ વગેરે.

જે વસ્તુના પુરવઠાને કાબૂમાં રાખી શકાય છે. જેની અછત છે અને માટે જેનું ખરીદ-વેચાણ થઈ શકે છે તે તમામ વસ્તુઓ કે સેવાઓ આર્થિક વસ્તુ કે અછતવાળી વસ્તુઓ કહેવામાં આવે છે.

2.3.3 ટકાઉ વસ્તુઓ અને નાશવંત વસ્તુઓ : વસ્તુના ટકાઉપણાને આધારે તેના બે પ્રકાર પાડી શકાય : (1) ટકાઉ વસ્તુઓ અને (2) નાશવંત વસ્તુઓ.

કેટલીક વસ્તુઓનો વપરાશ કરતાંની સાથે જ અંત આવે છે તેને નાશવંત વસ્તુઓ કહે છે. જ્યારે કેટલીક વસ્તુઓનો લાંબા ગાળા સુધી વપરાશ કરી શકાય છે તેને ટકાઉ વસ્તુઓ કહે છે. દા.ત., બિસ્કિટ, દૂધ, ફળો જેનો સમયગાળો ઓછો હોય છે. વપરાશમાં ન લો તોપણ તે લાંબા ગાળા સુધી ઉપયોગી રહેતી નથી, એટલે તે નાશવંત વસ્તુ છે. જ્યારે બૂટ, કપડાં, ફ્રિજ, ટી.વી. લાંબા ગાળા સુધી વપરાશમાં રહી શકે છે તે ટકાઉ વસ્તુઓ છે.

2.3.4 ખાનગી વસ્તુઓ અને જાહેર વસ્તુઓ : વસ્તુના માલિકીપણા તથા વપરાશના સ્વરૂપના આધારે વસ્તુના બે પ્રકાર પાડી શકાય છે : (1) ખાનગી વસ્તુ (2) જાહેર વસ્તુ.

વસ્તુની માલિકી ખાનગી, વ્યક્તિગત હોય તે ખાનગી વસ્તુ છે. તે વસ્તુના વપરાશનો નિર્ણય ખાનગી વ્યક્તિને આધીન છે અને જે વસ્તુની માલિકી જાહેર સંસ્થા કે સરકારની હોય તે જાહેર વસ્તુ છે. જેના વપરાશનો નિર્ણય કોઈ વ્યક્તિ વ્યક્તિગત ધોરણે કરી શકતો નથી.

વસ્તુના વપરાશની રીતે પણ ખાનગી વસ્તુ તથા જાહેર વસ્તુનો વિચાર કરી શકાય છે. જે વસ્તુમાં સ્પર્ધાત્મકતાનો ગુણ છે અને વંચિતતાનો ગુણ છે તે ખાનગી વસ્તુ છે. એટલે કે જે વસ્તુનો એક વ્યક્તિ વપરાશ કરે ત્યારે બીજી વ્યક્તિ તે વસ્તુનો વપરાશ કરી શકતી નથી. તે સ્પર્ધાત્મકતાનો ગુણ ધરાવે છે. દા.ત., જે બિસ્કિટ એક બાળક ખાય છે તે જે બિસ્કિટ બીજાને આપી શકાતું નથી. વળી ખાનગી વસ્તુઓ વંચિતતાનો ગુણ પણ ધરાવે છે. જે વ્યક્તિ કિંમત ન ચૂકવે તેને જે-તે વસ્તુના વપરાશમાંથી વંચિત રાખી શકાય છે. દા.ત., કિંમત ન ચૂકવે તેને મોબાઇલ ફોન વાપરવા મળી શકતો નથી.

આનાથી વિરુદ્ધ જાહેર વસ્તુનો વપરાશ સામૂહિક ધોરણે થાય છે. તે બિનસ્પર્ધાત્મકતા અને બિનવંચિતતાનો ગુણ ધરાવે છે.

બિનસ્પર્ધાત્મકતા એટલે એક વ્યક્તિ વસ્તુનો વપરાશ કરે તોપણ બીજી વ્યક્તિના વપરાશમાં ઘટાડો થતો નથી. દા.ત., બગીચાનો લાભ એક વ્યક્તિ લે ત્યારે બીજાના લાભમાં ઘટાડો થતો નથી. બિનવંચિતતા એટલે કિંમત ન ચૂકવે તેને વસ્તુ કે સેવાના લાભમાંથી વંચિત રાખી શકાતો નથી.

ટૂંકમાં જેની ખાનગી માલિકી છે, વ્યક્તિગત ધોરણે વપરાશ છે. તેનું વપરાશનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત છે તે ખાનગી વસ્તુઓ છે. જ્યારે જેનો વપરાશ સામૂહિક ધોરણે થઈ શકે છે. જેની માલિકી સામૂહિક - સરકારની છે અને જેના વપરાશનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે તે જાહેર વસ્તુઓ છે.

2.3.5 વપરાશી વસ્તુઓ અને ઉત્પાદક વસ્તુઓ : માનવ-જરૂરિયાત સંતોષનારી વસ્તુઓ બે રીતે માનવ-જરૂરિયાત સંતોષે છે. પ્રત્યક્ષ અને સીધો જ સંતોષ આપે અથવા પરોક્ષ રીતે જરૂરિયાત સંતોષવામાં મદદ કરે. દા. ત., ખોરાક માનવીની જરૂરિયાતને સીધી જ સંતોષે છે. જ્યારે ખોરાક તૈયાર કરનાર વાસણ જરૂરિયાતને પરોક્ષ રીતે સંતોષે છે. કપડાં જરૂરિયાતને સીધી જ સંતોષે છે. જ્યારે કપડા બનાવવામાં વપરાતું કપાસ કે કપાસના ઉત્પાદનમાં વપરાતાં સાધનો જરૂરિયાતને પરોક્ષ રીતે સંતોષે છે. આ રીતે જે વસ્તુઓ સીધી જ પ્રત્યક્ષ વપરાશ દ્વારા જરૂરિયાત સંતોષે છે, તે વપરાશી વસ્તુઓ છે અને જે ઉત્પાદન-પ્રક્રિયામાં ભાગ લઈ તુષ્ટિગુણનું સર્જન કરવામાં મદદરૂપ થાય છે તે ઉત્પાદક વસ્તુઓ છે. ટ્રેક્ટર, ઉત્પાદનનાં મશીનો વગેરે ઉત્પાદક વસ્તુઓ છે.

2.4 સંપત્તિ અને કલ્યાણ (Wealth and Welfare)

આર્થિક અભ્યાસોમાં વારંવાર આવતા બે શબ્દ સંપત્તિ અને કલ્યાણનો અર્થ પણ સમજી લેવો જરૂરી છે.

2.5 સંપત્તિનો અર્થ અને લક્ષણો (Meaning and Characteristics of Wealth)

સંપત્તિનો અર્થ : ઍડમસ્મિથે અર્થશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા સંપત્તિના શાસ્ત્ર તરીકે આપી ત્યારથી આર્થિક અભ્યાસોમાં સંપત્તિનો અર્થ અને મહત્ત્વ ચર્ચાવા લાગ્યા. આલ્ફ્રેડ માર્શલે સંપત્તિનો અર્થ આપતા જણાવ્યું કે, જે વસ્તુ ઉપયોગી હોય, અછતવાળી હોય, વિનિમયપાત્ર હોય અને જેના પર વ્યક્તિગત માલિકી થઈ શકતી હોય તે સંપત્તિ છે.

સંપત્તિનાં લક્ષણો : સંપત્તિની વ્યાખ્યાને આધારે તેનાં નીચેનાં લક્ષણો તારવી શકાય છે :

2.5.1 તે ઉપયોગિતાનો ગુણ ધરાવે છે : માનવ-જરૂરિયાત સંતોષવાનો ગુણ એટલે ઉપયોગિતાનો ગુણ. સંપત્તિનું પ્રથમ

લક્ષણ એ છે કે તે માનવીની જરૂરિયાત સંતોષવાનો ગુણ ધરાવે છે, એટલે કે તે ઉપયોગી છે. મકાન, વાહન, સોના-ચાંદીનાં ઘરેણાં વગેરે સંપત્તિ છે.

2.5.2 તેની અછત હોવી જોઈએ : વસ્તુમાં ઉપયોગિતાનો ગુણ હોવા સાથે તેમાં અછતનો ગુણ પણ હોવો જોઈએ કારણ કે અછતવાળી વસ્તુ જ વિનિમય-મૂલ્ય ધરાવે છે. સર્વસુલભ વસ્તુઓ બધાને સરળતાથી મળે છે માટે તે સંપત્તિ ગણી શકાય નહિ કારણ કે તેનો વિનિમય થવાનો નથી. અછતવાળી વસ્તુ જ સંપત્તિ ગણાય.

2.5.3 ભૌતિક કે બાહ્યરૂપ ધરાવે છે : સંપત્તિ ભૌતિક કે બાહ્યરૂપ ધરાવતી હોવી જોઈએ. વ્યક્તિમાં રહેલ જ્ઞાન, સમજણ, કળા એ સંપત્તિ નથી તેનો વિનિમય થઈ શકતો નથી. જે-તે વ્યક્તિ સાથે જ તે રહે છે. તે તેનો આંતરિક ગુણ છે.

એક ખાસ વાત અત્રે યાદ રાખવાની કે કોઈ એક વિચારને સ્પષ્ટ સ્વરૂપે નોંધી તેને સંપત્તિ તરીકે રજૂ કરવાનો કાયદો હાલમાં વિશ્વભરમાં સ્વીકારાયો છે. તે ચોક્કસ વિચારનું ખરીદ-વેચાણ થઈ શકે છે. તેનો માલિકી હક નક્કી થાય છે અને તેનો વારસો પણ નક્કી થાય છે પણ યાદ એ રાખવાનું છે કે, માત્ર ચોક્કસ વિચાર કે વિચારસમૂહને સંપત્તિ ગણવામાં આવે છે.

વિચારવાની શક્તિ : વિચારવાની શક્તિ એ ગુણ છે, તે સંપત્તિ નથી. તેનું હસ્તાંતરણ થઈ શકતું નથી. દા.ત., વૈજ્ઞાનિક એક શોધ કરે અને ચોક્કસ સ્વરૂપમાં રજૂ કરે તો તેની માલિકી થઈ શકે. તે તેની સંપત્તિ બની શકે, પણ વૈજ્ઞાનિક તેનું જ્ઞાન, તેની વિચારવાની શક્તિ એ કોઈને આપી શકતો નથી માટે તે સંપત્તિ નથી.

2.5.4 વિનિમયપાત્ર હોવી જોઈએ : જે વસ્તુ ઉપયોગી હોય, બાહ્ય હોય, પણ વિનિમયપાત્ર ન હોય તો તે સંપત્તિ નથી. સંપત્તિનો અગત્યનો ગુણ તેની વિનિમય-ક્ષમતા છે. તે આપીને સામે બીજી વસ્તુ મેળવી શકાવી જોઈએ. સંપત્તિ વ્યક્તિની વર્તમાન જરૂરિયાતો તો સંતોષે જ છે પણ ભવિષ્યમાં ઊભી થનારી જરૂરિયાતો મેળવી આપવામાં પણ મદદરૂપ થાય છે. આ ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે તે વિનિમયક્ષમ હોય. દા.ત., મકાન વર્તમાનમાં જરૂરિયાત સંતોષે પણ ભવિષ્યમાં મકાન વેચીને અન્ય જરૂરિયાતો પણ સંતોષી શકાય છે. સોનું, ઝવેરાત, જમીન વગેરે સંપત્તિ છે કારણ કે તે વિનિમય-મૂલ્ય ધરાવે છે.

2.5.5 ટકાઉપણાનો ગુણ : સંપત્તિમાં ટકાઉપણાનો ગુણ હોય છે. જે વસ્તુઓ-સેવાઓ નાશવંત છે. જેના જથ્થાને લાંબા સમય સુધી રાખી શકાતો નથી તે સંપત્તિ ગણી શકાય નહિ. સોનું, જમીન, મકાન, શૅર વગેરે સંપત્તિ છે કારણ કે તે વર્ષો સુધી રહે છે. શ્રમિકનો શ્રમ, શિક્ષકનું શિક્ષણ કે ખેડૂત દ્વારા ઉત્પાદિત નાશવંત વસ્તુઓ સંપત્તિ નથી કારણ કે તે લાંબા ગાળા સુધી ટકાવી શકાતી નથી. જો નાશવંત વસ્તુઓ લાંબા ગાળા સુધી ટકે તેવી વ્યવસ્થા શોધાય તો આજે જે સંપત્તિ નથી તે આવતી કાલે સંપત્તિ બને.

દા.ત., ખેડૂતો હવે કેટલાક ખેત-ઉત્પાદનોને કૉલ્ડ સ્ટોરેજ જેવી ટેક્નોલૉજીના ઉપયોગથી લાંબો સમય ટકાવી શકે છે.

આમ બાહ્ય, ઉપયોગી, વિનિમયપાત્ર અને અછતવાળી વસ્તુ એટલે સંપત્તિ.

2.6 સંપત્તિના પ્રકારો (Types of Wealth)

વસ્તુઓની જેમ સંપત્તિના પણ પ્રકાર પાડી શકાય છે :

2.6.1 વ્યક્તિગત સંપત્તિ અને સામાજિક સંપત્તિ : જે સંપત્તિની માલિકી અને વપરાશ ખાનગી અને વ્યક્તિગત હોય તે વ્યક્તિગત સંપત્તિ ગણાય અને જે સંપત્તિની માલિકી અને વપરાશ સમાજ-સમૂહ દ્વારા થતો હોય તે સામાજિક સામૂહિક સંપત્તિ ગણાય.

2.6.2 રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિ : દેશની માલિકીની સંપત્તિ રાષ્ટ્રીય માલિકીની છે. દેશના નદી, પર્વત, રણ, જાહેર રસ્તાઓ ઐતિહાસિક ઇમારતો આપણી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ છે. આપણો સામૂહિક વારસો સાહિત્ય-સ્થાપત્ય આપણી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ છે. આવી જ રીતે આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો વિચાર પણ કરી શકાય. દા.ત., કોઈ પણ દેશની હદ છોડ્યા પછીનો દરિયો આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિ ગણાય છે.

2.7 કલ્યાણ (Welfare)

કલ્યાણ એટલે સારી સ્થિતિ, પરિસ્થિતિમાં સુધારો. આર્થિક રીતે કહીએ તો ભૌતિક જીવન-ધોરણમાં સુધારો વધુ સારી સ્થિતિનું નિર્માણ.

આધ્યાત્મથી માંડીને અર્થશાસ્ત્ર સુધી કલ્યાણ શબ્દ વપરાય છે. માણસ જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં કલ્યાણ થાય તેવું ઇચ્છે છે એટલે કે વધારે સારી સ્થિતિ ઇચ્છે છે અને વધુ સારી સ્થિતિ માત્ર ટૂંકાગાળા માટે નહિ પણ કાયમી ધોરણે રહે તે કલ્યાણ છે.

અર્થશાસ્ત્રમાં કલ્યાણને બે રીતે વિચારી શકાય : (1) વ્યક્તિગત કલ્યાણ અને (2) સામૂહિક કલ્યાણ.

આપણે જ્યારે કલ્યાણની વાત કરીએ ત્યારે સામૂહિક કલ્યાણનો વિચાર કરવાનો છે. વળી, કલ્યાણને આર્થિક પરિસ્થિતિમાં માપી શકાય તેવા સુધારા સાથે ગુણાત્મક પરિવર્તનો સાથે પણ સંબંધ છે. એટલે તે આર્થિકવૃદ્ધિ કરતાં, આર્થિક વિકાસ સાથે સંકળાયેલી બાબત છે. વળી, કલ્યાણનો મોટો આધાર આવકવૃદ્ધિ કરતાં આવકની યોગ્ય વહેંચણી પર રહેલો છે.

2.7.1 સંપત્તિ અને કલ્યાણનો સંબંધ : સામાન્ય રીતે એવું માનવામાં આવે છે કે, વ્યક્તિની સંપત્તિમાં વધારો થાય ત્યારે તેના કલ્યાણમાં પણ વધારો થાય છે. દેશની સંપત્તિમાં વધારો થાય તેથી દેશના લોકોનું પણ કલ્યાણ થાય છે. પણ વ્યક્તિ માટે જે બાબત સાચી હોય તે દેશ માટે ન પણ હોય. ઉપર જણાવ્યું તેમ કલ્યાણને આવકની વહેંચણી સાથે સંબંધ છે. દેશની સંપત્તિમાં વધારો થાય પણ તે થોડાક જ લોકોના હાથમાં કેન્દ્રિત થયેલી હોય તો દેશના બધા લોકોનું કલ્યાણ વધતું નથી.

કલ્યાણને પ્રજાના સામાજિક-સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો સાથે પણ જોડવામાં આવે તો સંપત્તિ અને કલ્યાણનો સીધો સંબંધ માપી શકાતો નથી. કારણ કે અર્થશાસ્ત્ર નૈતિક મૂલ્યોના નિર્ણયો કરતું નથી !

આમ છતાં માત્ર ભૌતિક કલ્યાણનો વિચાર કરીએ તો દેશની આવકમાં વધારો થવા સાથે આવકની વહેંચણી પણ સુધરે તો કલ્યાણમાં વધારો થાય છે તેમ કહી શકાય.

2.8 ઉત્પાદનનાં સાધનો (Factors of Production)

માણસ અમર્યાદિત જરૂરિયાતો ધરાવે છે. આ જરૂરિયાતોની પૂર્તિ માટે વસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે.

માનવીની જરૂરિયાત સંતોષી શકે તે રીતે વસ્તુ કે સેવાને ઉપયોગી સ્વરૂપ આપવામાં આવે તે ઉત્પાદન છે. સાદી રીતે કહીએ તો ઉપયોગિતા ગુણનું સર્જન (તુષ્ટિગુણનું સર્જન) કરવાની પ્રક્રિયા એટલે ઉત્પાદન. દા.ત., લાકડાને ખુરશીના સ્વરૂપમાં બદલવાથી તેમાં ઉપયોગિતાનો ગુણ ઉમેરાય છે. આ પ્રક્રિયાને ઉત્પાદન કહે છે અને તુષ્ટિગુણના સર્જનની પ્રક્રિયામાં જે મદદરૂપ થાય તે બાબતોને સાધન કહે છે.

સ્થળ બદલવાથી, સ્વરૂપ બદલવાથી, સમય બદલવાથી વસ્તુના તુષ્ટિગુણમાં, ઉપયોગિતાના ગુણમાં વધારો થાય છે. તે પ્રક્રિયા ઉત્પાદનની પ્રક્રિયા છે. આ પ્રક્રિયામાં મદદ કરનારી બાબતો ઉત્પાદનનાં સાધનો છે.

ઉત્પાદનનાં મુખ્યત્વે ચાર સાધનો છે : જમીન, મૂડી, શ્રમ, નિયોજક. રાષ્ટ્રના કુલ વાર્ષિક ઉત્પાદનનો આધાર આ ચાર ઉત્પાદનનાં સાધનો પર છે. ઉત્પાદન-પ્રક્રિયામાં ચારેય સાધનનું મહત્ત્વ સરખું છે. વહેંચણીની ન્યાયી પ્રક્રિયા ઉત્પાદનનાં ચારેય સાધનોને ઉત્પાદનમાં તેમણે આપેલા ફાળા મુજબ વળતર આપે છે. માર્શલ જણાવે છે કે, ઉત્પાદનના મૂળ તો બે જ સાધન છે : કુદરત અને માણસ.

ઉત્પાદનનાં ચાર સાધનોનો પરિચય :

2.8.1 ભૂમિ (જમીન) : સામાન્ય વ્યવહારમાં જમીન એટલે પૃથ્વીની ઉપરની સપાટી જેના પર માણસ વસવાટ કરે છે. પણ અર્થશાસ્ત્રમાં જમીનનો વિસ્તૃત અર્થ છે. પ્રો. માર્શલના મતે મનુષ્યને ઉત્પાદનમાં મદદરૂપ થતાં કુદરતી પરિબળો જમીન છે, એટલે કે હવા, પાણી, સૂર્યપ્રકાશ, આબોહવાનો સમૂહ એટલે જમીન.

ઉત્પાદનમાં મદદરૂપ ખનીજ, ખાણ, પર્વત, નદી, ગરમી તમામને જમીન ગણીએ, તો જમીનનાં મહત્ત્વનાં લક્ષણો નીચે મુજબ છે :

(1) જમીન કુદરતી બક્ષિસ છે. (તે માનવસર્જન નથી.) (2) જમીનનો કુલ પુરવઠો સ્થિર છે. (3) જમીન અગતિશીલ છે. (4) તેની ફળદ્રુપતા જુદી જુદી હોય છે. (5) ભૂમિને મળતા વળતરને ભાડું કહે છે.

2.8.2 શ્રમ : અન્ય વ્યક્તિની દેખરેખ હેઠળ (કે સૂચના મુજબ) વળતરની અપેક્ષા સાથે થતું માનસિક કે શારીરિક કાર્ય તે શ્રમ છે અને તે કરનાર શ્રમિક છે.

ઘણા અર્થશાસ્ત્રીઓ માને છે કે, ઉત્પાદનનાં બે જ મૂળભૂત સાધનો છે. કુદરતી પરિબળો એટલે જમીન અને માનવી એટલે કે શ્રમ.

ઉત્પાદનના અગત્યના સાધન તરીકે શ્રમનાં લક્ષણો નીચે મુજબ છે :

(1) શ્રમ અને શ્રમિક અવિભાજ્ય છે. (2) શ્રમ નાશવંત છે. (સંગ્રહ થઈ શકતો નથી.)

(3) સામાજિક-માનસિક કારણો ગતિશીલતાને અસર કરે છે. (4) દરેક શ્રમિકની કાર્યક્ષમતા જુદી હોઈ શકે છે.

(5) શ્રમના પુરવઠાનો આધાર વસતિ પર છે. (6) શ્રમને ચુકવાતા વળતરને વેતન કહે છે.

2.8.3 મૂડી : આધુનિક ઉત્પાદન-પ્રક્રિયામાં અગત્યનું ગણાતું સાધન મૂડી છે. શ્રમ અને જમીન એ કુદરતનું સર્જન છે જ્યારે મૂડી માનવસર્જિત ઉત્પાદનનું સાધન છે. મૂડી એટલે એવી ભૌતિક વસ્તુઓ જે ઉત્પાદનમાં મદદરૂપ થાય છે.

મૂડીને ઉત્પાદનનું ઉત્પાદિત સાધન માનવામાં આવે છે કારણ કે મૂડી એ એવી ભૌતિક વસ્તુ છે જેનું ઉત્પાદન થયું છે અને હવે તે ઉત્પાદનમાં મદદ કરે છે. દા.ત., ટ્રેક્ટરનું ઉત્પાદન થયું છે અને હવે તે ખેતીના ઉત્પાદનમાં કામ કરે છે.

મૂડી અને સંપત્તિ વચ્ચે પણ તફાવત છે કારણ સંપત્તિ પણ ભૌતિક હોય છે. પણ બધી સંપત્તિ ઉત્પાદન-પ્રક્રિયામાં સામેલ થતી નથી.

મૂડીનાં લક્ષણો : (1) ઉત્પાદનનું માનવસર્જિત સાધન છે. (2) સૌથી ગતિશીલ ઉત્પાદનનું સાધન છે. (3) અછત ધરાવતું સાધન છે. (4) મૂડીનું વળતર તે વ્યાજ છે.

2.8.4 નિયોજક : ઉત્પાદનનાં સાધનોનું સંયોજન કરનાર નિયોજક છે. જોકે વ્યવસ્થાપક અને નિયોજક વચ્ચે તફાવત છે. વ્યવસ્થાપક (Manager) વેતન પ્રાપ્ત કર્મચારી છે જે સાધનની વ્યવસ્થા કરે છે.

નિયોજક સ્વતંત્રપણે જોખમ ઊઠાવે છે. તેનું વળતર નિશ્ચિત નથી. જમીન, મૂડી, શ્રમના સંયોજન દ્વારા ઉત્પાદન-પ્રક્રિયા યોજીને તે આવક મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

નિયોજક ઉત્પાદનના ત્રણેય સાધનને નિશ્ચિત વળતર આપે છે અને તેનું જ વળતર નિશ્ચિત નથી.

નિયોજકનાં લક્ષણો : (1) તે આર્થિક નિર્ણયો કરે છે. (2) તે જોખમ ઉઠાવે છે. (3) નિયોજન શક્તિ એ ગુણ છે. (4) તેને મળતા વળતરને નફો કહે છે.

2.9 વ્યાપારચક્ર (Trade Cycle)

માનવજીવનની જેમ અર્થતંત્રમાં પણ ચક્રાકાર પરિવર્તનો આવ્યાં કરે છે. અર્થતંત્રમાં આવતી અસમતુલાઓ, ઊથલપાથલો, પરિવર્તનો નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકારના હોય છે :

(1) આકસ્મિક આર્થિક પરિવર્તનો (2) મોસમી આર્થિક પરિવર્તનો (3) દીર્ઘકાલીન આર્થિક પરિવર્તનો (4) ચક્રવત આર્થિક પરિવર્તનો.

2.9.1 આકસ્મિક આર્થિક પરિવર્તનો : અર્થતંત્રમાં અકસ્માતે જ અણધાર્યાં પરિવર્તનો આવી શકે છે. દા.ત., વાવાઝોડું આવવું, અત્યંત વરસાદ અને પૂર આવવું કે દુષ્કાળ પડવો. આવાં આકસ્મિક પરિબળો અર્થતંત્રમાં મોટી ઊથલપાથલ કે લાંબા ગાળાની અસરો સર્જે છે.

આકસ્મિક પરિવર્તનો ઘણી વાર અર્થતંત્રના કોઈ એક ભાગ કે પ્રદેશ પૂરતા પણ મર્યાદિત હોઈ શકે. દા.ત., ખેતી, ઉદ્યોગક્ષેત્ર.

2.9.2 મોસમી આર્થિક પરિવર્તનો : અર્થતંત્રમાં ઋતુ આધારિત પરિવર્તનો પણ આવે છે. શિયાળામાં, ઉનાળામાં, ચોમાસામાં બજારમાં જુદી જુદી માંગ સર્જાતી હોય છે અને તે મુજબ ઉત્પાદન-રોજગારીમાં પણ પરિવર્તનો આવે છે. જેમકે, દર વર્ષે મૌસમી પરિવર્તનોનું એક ચક્ર ચાલ્યા કરે છે અને તેમાં સમયાંતરે પરિવર્તન આવ્યા કરે છે.

2.9.3 દીર્ઘકાલીન આર્થિક પરિવર્તનો : અર્થતંત્રમાં કોઈ ચોક્કસ દિશામાં લાંબા સમય સુધી પરિવર્તનની પ્રક્રિયા ચાલે છે તેને દીર્ઘકાલીન આર્થિક પરિવર્તનો કહે છે.

કોઈ પણ ગતિશીલ અર્થતંત્રમાં લાંબા ગાળાનાં પરિવર્તનો આવતાં જ હોય છે. જે એક જ દિશામાં હોય છે. અહીંયાં પરિવર્તનો ચક્રાકાર હોતાં નથી.

2.9.4 ચક્રવત આર્થિક પરિવર્તનો : એક સમયગાળા દરમિયાન ઊર્ધ્વગામી અને અધોગામી આર્થિક વલણો સર્જાય તે

ચક્રિય આર્થિક પરિવર્તનો છે અને આવાં પરિવર્તનો નિશ્ચિત ન હોવા છતાં ઓળખી શકાય તેવાં હોય છે. વ્યાપારચક્રો આવાં ચક્રિય પરિવર્તનો હોય છે. જુદા જુદા અર્થશાસ્ત્રીઓએ વ્યાપારચક્રની વ્યાખ્યા આપી છે.

2.10 વ્યાપારચક્રની વ્યાખ્યા (Definition of a Trade Cycle)

હેબરલર જણાવે છે કે, (અર્થતંત્રમાં) વારાફરતી આવતા સારાં અને ખરાબ (આર્થિક) પરિવર્તનો એટલે વ્યાપારચક્ર.

હોટ્રે જણાવે છે કે વ્યાપારના સારા અને ખરાબ તબક્કાઓ કે જે વારાફરતી આવે છે તે વ્યાપારચક્ર છે.

વ્યાપારચક્રની વ્યાખ્યા પરથી નીચેનાં મહત્ત્વનાં લક્ષણો તારવી શકાય :

(1) અર્થતંત્રમાં આર્થિક ઊથલપાથલ થાય છે.

(2) અર્થતંત્રમાં સારા અને ખરાબ એવા બે વ્યાપાર તબક્કાઓ જોવા મળે છે.

(3) મૂળભૂત રીતે અર્થતંત્રમાં વપરાશને પરિણામે ઉદ્‌ભવતી માંગનાં પરિવર્તનો છે.

(4) વ્યાપારચક્રીય ઊથલપાથલ સરખા સમયાંતર ઉદ્‌ભવતી નથી.

2.11 વ્યાપારચક્રના તબક્કાઓ (Stages of a Trade Cycle)

સમજૂતી માટે આપણે વ્યાપારચક્રના ચાર તબક્કા નીચે મુજબ સમજીએ :

2.11.1 તેજી : વ્યાપારચક્રના આ તબક્કામાં વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિ ઉચ્ચત્તમ કક્ષાએ વપરાશ અને માંગના ઊંચા દરને કારણે અર્થતંત્રમાં નફાકારકતા હોય છે માટે મૂડીરોકાણ અને રોજગારીનો ઊંચો દર જોવા મળે છે.

2.11.2 ઓટ : નફાની અપેક્ષાએ મૂડીરોકાણ વધતા જાય છે. સાધનોની માંગ વધતા તેમની કિંમતો વધવા લાગે છે, તેથી ઉત્પાદનના ખર્ચમાં વધારો થતા નફાકારકતા ઘટવા લાગે છે. બીજી બાજુ લોકોનો વપરાશ ઘટતા દરે વધતા અર્થતંત્રમાં નરમાઈ જોવા મળે છે. માંગ ધીમી પડે છે. વપરાશમાં ઘટાડો થાય છે અને નવા મૂડીરોકાણ આકર્ષાતા નથી.

2.11.3 મંદી : માંગમાં ઘટાડો પુરવઠાની છત ઊભી કરે છે. કિંમતો ઘટવાનું વલણ ધરાવે છે માટે નફો ઘટે છે અને નફો ઘટતા મૂડીરોકાણ અને રોજગારીમાં ઘટાડો થવા લાગે છે અને અર્થતંત્રમાં વધુ ભાવ ઘટાડાની આશાએ માંગ પણ અટકી જાય છે. આ સ્થિતિ મંદીની છે. અહીં લોકો પાસે ખરીદશક્તિ હોવા છતાં તેઓ ખરીદી કરતા નથી અને માંગનો અભાવ મૂડીરોકાણ તથા રોજગારીને નિરાશ કરે છે.

2.11.4 સુધારણા : અર્થતંત્રમાં વ્યાપક નિરાશામાંથી આપમેળે ખરીદી તરફી વાતાવરણ સર્જાય છે. માંગ વધતા નફાની આશા સર્જાય છે. બેકાર સાધનો કામે લાગતા તેમની આવક વધે છે. આવકમાં વધારો ખર્ચમાં વધારો લાવે છે અને ખર્ચ માંગને અસરકારક બનાવી નફાકારકતા સર્જે છે અને અર્થતંત્ર સુધારણા તરફ ગતિ કરે છે.

આમ, અર્થતંત્રમાં આવતા ચક્રાકાર પરિવર્તનો વ્યાપારચક્રો છે. યાદ રહે કે આવાં પરિવર્તનો માંગ-પુરવઠા આધારિત બજાર-વ્યવસ્થામાં (મૂડીવાદ) વધારે અસરકારક રીતે જોવા મળે છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

(1) માનવજીવન માટે વસ્તુ કેટલી ઉપયોગી છે તે બાબત વસ્તુનું કયું મૂલ્ય દર્શાવે છે ?

(A) વિનિમય-મૂલ્ય (B) ઉપયોગિતા-મૂલ્ય (C) વપરાશ-મૂલ્ય (D) આંતરિક-મૂલ્ય

(2) વસ્તુ કે સેવાના બદલામાં ચૂકવાતા નાણાકીય એકમનું પ્રમાણ એટલે...

(A) મૂલ્ય (B) વિનિમય (C) કિંમત (D) સંપત્તિ

(3) નીચેનામાંથી કઈ વસ્તુઓનો સમાવેશ ભૌતિક વસ્તુમાં થાય છે ?

(A) સંગીત (B) શિક્ષણ (C) દાક્તરી-સલાહ (D) ફ્રિજ

(4) સંપત્તિ નીચે આપેલા વિકલ્પમાંથી કયું લક્ષણ ધરાવતી નથી ?

(A) ઉપયોગિતાનો ગુણ ધરાવે છે. (B) તેની છત હોવી જોઈએ.

(C) બાહ્યરૂપ ધરાવે છે. (D) વિનિમયપાત્રતા ધરાવે છે.

(5) 'તમામ કુદરતી સંપત્તિ' એટલ શું ?

(A) મૂડી (B) શ્રમ (C) જમીન (D) સંપત્તિ

(6) નીચેનામાંથી કયો વ્યાપાર ચક્રનો પ્રકાર નથી ?

(A) આકસ્મિક આર્થિક પરિવર્તનો (B) મોસમી આર્થિક પરિવર્તનો

(C) અંશતઃ આર્થિક પરિવર્તનો (D) દીર્ઘકાલિન આર્થિક પરિવર્તનો

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) મૂલ્યનો અર્થ જણાવો.

(2) સર્વસુલભ વસ્તુઓનો અર્થ અને ઉદાહરણ આપો.

(3) અર્થશાસ્ત્રમાં નાશવંત વસ્તુઓ કોને ગણવામાં આવે છે ?

(4) વપરાશી વસ્તુઓનો અર્થ અને ઉદાહરણ આપો.

(5) કઈ સંપત્તિ વ્યક્તિગત સંપત્તિ ગણાય છે ?

(6) ઉત્પાદનના સાધનોનો અર્થ જણાવો.

(7) મૂડીનો અર્થ જણાવો.

(8) હેબરલરના મતે વ્યાપારચક્રની વ્યાખ્યા આપો.

(9) વ્યાપારચક્રના કેટલા તબક્કા છે ? કયા કયા ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

(1) ખાનગી વસ્તુ અને જાહેર વસ્તુના તફાવતના બે મુદ્દા જણાવો.

(2) વસ્તુઓ અને સેવાઓનો અર્થ ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.

(3) ટકાઉ વસ્તુઓનો અર્થ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

(4) અર્થશાસ્ત્રમાં કઈ વસ્તુઓને વપરાશી વસ્તુઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ?

(5) વ્યક્તિગત સંપત્તિ અને સામાજિક સંપત્તિનો અર્થ આપો.

(6) પ્રો. માર્શલના મતે સંપત્તિનો અર્થ જણાવો.

(7) ઉત્પાદનનો અર્થ સમજાવો.

(8) ઉત્પાદનના સાધન સંદર્ભમાં શ્રમનો અર્થ જણાવો.

4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) કિંમત અને મૂલ્યનો અર્થ આપો.

(2) વસ્તુઓના પ્રકારો જણાવી વપરાશી વસ્તુઓ અને ઉત્પાદક વસ્તુઓનો ખ્યાલ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

(3) સંપત્તિના પ્રકારો જણાવી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો ખ્યાલ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

(4) ઉત્પાદન-સાધનનો અર્થ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

(5) વ્યાપારચક્રની વ્યાખ્યા આપી તેના આધારે વ્યાપારચક્રના મહત્ત્વના તબક્કાઓ જણાવો.

5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

(1) સંપત્તિનો અર્થ આપી સંપત્તિનાં લક્ષણો વિગતે સમજાવો.

(2) અર્થતંત્રમાં આવતાં ચક્રાકાર આર્થિક પરિવર્તનોના પ્રકારોની વિસ્તૃત માહિતી આપો.

(3) ઉત્પાદનનો અર્થ આપી ઉત્પાદનના સાધનો વિશે ચર્ચા કરો.

પારિભાષિક શબ્દો

કિંમત (Price)	:	વસ્તુ કે સેવાના બદલામાં ચૂકવાતા નાણાકીય એકમનું પ્રમાણ એટલે કિંમત.
મૂલ્ય (Value)	:	વસ્તુ કે સેવાનું અન્ય વસ્તુ કે સેવાના પ્રમાણમાં વિનિમય મૂલ્ય.
વસ્તુઓ (Goods)	:	માનવીની જરૂરિયાત સંતોષનાર ભૌતિક બાબતો
સંપત્તિ (Wealth)	:	જે વસ્તુ ઉપયોગી હોય, અછતવાળી, વિનિમયપાત્ર હોય અને જેના પર વ્યક્તિગત માલિકી થઈ શકતી હોય તે સંપત્તિ છે.
સેવાઓ (Services)	:	માનવ-જરૂરિયાત સંતોષનારી અભૌતિક બાબતોને સેવાઓ કહેવામાં આવે છે.
ઉત્પાદનનાં સાધનો (Factors of Production)	:	વસ્તુના ઉત્પાદન માટેનાં મૂળભૂત આવશ્યક સાધનો એટલે ઉત્પાદનનાં સાધનો.
વ્યાપારચક્ર (Trade Cycle)	:	અર્થતંત્રમાં વારાફરતી આવતા સારા અને ખરાબ તબક્કાઓ
કલ્યાણ (Welfare)	:	અગાઉ કરતા વધારે સારી સ્થિતિનો અનુભવ

•